Кримінологічна асоціація України

Велика українська кримінологічна енциклопедія

у двох томах

том 1: А – Л

До 30-річчя Незалежності України

Харків
"Факт"
2021

УДК 343.9
В 27

Рекомендовано до друку
рішенням правління Кримінологічної асоціації України від 24 квітня 2021 року.

Рецензенти:
доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України О. Ю. Салманова;
доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України О.І. Беспалова

Редакційна колегія:
Сокуренко В. В. – доктор юридичних наук, професор, член-корепондент НАПрН України (голова);
Бандурка О. М. – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (співголова);
Гусаров С. М. – доктор юридичних наук, професор, член-корепондент НАПрН України;
Ярмиш О. Н. – доктор юридичних наук, професор, член-корепондент НАПрН України;
Швець Д. В. – доктор юридичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України;
Могілевський Л. В. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Бортник С. М. – доктор юридичних наук, доцент;
Бурдін М. Ю. – доктор юридичних наук, професор;
Клочко А. М. – доктор юридичних наук, професор

Науковий редактор:
доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України О. М. Литвинов

В 27 **Велика** українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В. В. Сокуренко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. – Харків : "Факт", 2021. – 853 [3] с.
ISBN 978-966-637-987-3

Енциклопедія – галузевий звід наукових знань у сфері теорії і практики протидії злочинності. Читачеві надається можливість ознайомитися з двома блоками довідкової інформації. Перший – містить відомості про особистості, чиї здобутки у вказаній сфері мають визначальний характер для української наукової думки про злочинність. Другий – присвячено огляду, опису, тлумаченню категорій і понять, що сформувалися та використовуються у дослідженнях з проблем кримінології, кримінального, кримінально-виконавчого, кримінального процесуального та інших галузей права, а також кримінально-превентивній практиці. Також наводяться наукові коментарі з питань історії становлення та сучасного стану кримінології, особливо інноваційних векторів розвитку її знань.

Для науковців, правоохоронців, фахівців у галузі державного управління, представників громадськості і широкого кола читачів, які цікавляться проблематикою протидії злочинності.

УДК 343.9

ISBN 978-966-637-987-3 © Велика українська кримінологічна енциклопедія, 2021

ЗЛОЧИННІСТЬ ЛАТЕНТНА У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ (А. Богатирьов) 559
ЗЛОЧИННІСТЬ МІГРАНТІВ (С. Мозоль) 561
ЗЛОЧИННІСТЬ МОЛОДІЖНА (С. Денисов, Ю. Філей) 564
ЗЛОЧИННІСТЬ НАРКОТИЧНА (Є. Гладкова) 566
ЗЛОЧИННІСТЬ НАСИЛЬНИЦЬКА (К. Шевелев) 569
ЗЛОЧИННІСТЬ НЕВМОТИВОВАНА (О. Храмцов) 571
ЗЛОЧИННІСТЬ НЕОБЕРЕЖНА (С. Багіров) 573
ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ (Н. Юзікова) 575
ЗЛОЧИННІСТЬ ОСІБ БЕЗ ВИЗНАЧЕНОГО МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ (В. Батиргареєва, О. Дубович) 580
ЗЛОЧИННІСТЬ ПОБУТОВА (Г. Авдєєва) 584
ЗЛОЧИННІСТЬ ПОЛІТИЧНА (Ю. Орлов) 587
ЗЛОЧИННІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ (Є. Гладкова) 591
ЗЛОЧИННІСТЬ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ (Л. Мар'єнко) 594
ЗЛОЧИННІСТЬ ПРОФЕСІЙНА (О. Храмцов) 597
ЗЛОЧИННІСТЬ РЕЦИДИВНА (В. Батиргареєва) 603
ЗЛОЧИННІСТЬ СЕКСУАЛЬНА (О. Рябчинська) 606
ЗЛОЧИННІСТЬ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА (О. Храмцов) 609
ЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ (А. Шульга) 611
ЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ НАДРОКОРИСТУВАННЯ (М. Максіменцев) 616
ЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ СПОРТУ (Т. Шевчук) 618
ЗЛОЧИННІСТЬ ФРОНТИРНА (Ю. Орлов) 621
ІДЕОЛОГІЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ (П. Фріс) 624
ІДЕЯ ЗЛОДІЙСЬКА (В. Харченко) 627
ІНДЕКС СПРИЙНЯТТЯ КОРУПЦІЇ (О. Бусол) 629
ІНСТИНКТ (К. Юртаєва) 631
ІНСТИТУТИ В КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ (О. Кревсун) 633

теру; 10) має відносно масовий характер; 11) характеризується своєю стійкістю. Стійкість цього виду злочинності означає, що не можна чекати різких змін у її структурі за однакові короткі проміжки часу (місяць, квартал, рік).

Злочинність у сфері землекористування та охорони земельних ресурсів оцінюється за допомогою якісних та кількісних показників, основними з яких є: 1) рівень злочинності; 2) коефіцієнти злочинності; 3) динаміка злочинності; 4) географія злочинності; 5) структура злочинності; 6) характер злочинності; 7) «ціна» злочинності; 8) стан злочинності.

© *А. Шульга*

ЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ НАДРОКОРИСТУВАННЯ

Надрокористування — різновид правомочності власності на надра, що проявляється у вилученні з надр фізичних, економічних, культурних, наукових, інших соціальних корисних властивостей, пов'язаних із геологічним вивченням, розробленням родовищ, видобуванням, переміщенням корисних копалин, підземних вод, порожніх порід, рідкісних геологічних відшарувань, палеонтологічних об'єктів і мінералогічних утворень, що являють наукову, природоохоронну чи культурно-естетичну цінність, будівництвом та експлуатацією підземних споруд, скиданням стічних вод, захороненням відходів виробництва й інших шкідливих речовин, виявленням і видобуванням палеонтологічних, археологічних об'єктів, а також створенням геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення, задоволенням інших потреб громади, суспільства, держави та людства загалом.

Використання й охорона надр формують комплекс взаємопов'язаних, у низці випадків залежних одні від одних відносин. Будь-яке надрокористування зумовлює виникнення відносин щодо охорони надр, що пов'язано з відповідними юридичними обов'язками надрокористувачів. Водночас надроохоронні відносини, ураховуючи структурно-функціональну взаємопов'язаність компонентів екосистем, можуть виникати й з інших підстав, що візуалізуються у сфері користування земельними, водними ресурсами тощо. Недотримання правил охорони, безпеки щодо збереження надр при інших видах діяльності з об'єктивною необхідністю зрештою впливає і на можливість подальшого використання надр. Таким чином, незважаючи на

відмінності у змісті, суб'єктах відносинах користування та охорони надр, їхній об'єкт залишається спільним — надра.

Ця обставина дає всі підстави внести до обсягу кримінологічної категорії «злочинність у сфері надрокористування» кримінальні практики, що виражаються в порушенні правил охорони надр. Тож склад злочину, передбачений ст. 240 КК України, цілком обґрунтовано поєднує у своїй конструкції посягання на відносини, надрокористування й охорону надр, хоча і в різних його варіаціях за ступенем суспільної небезпечності.

До вказаного виду злочинності з огляду на положення про внесення підземного простору континентального шельфу до складу охоронюваних законодавством України надр, слід внести й порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244 КК України). Крім того, зважаючи на те, що змістом надрокористування охоплюється також і діяльність при добуванні, створенні, експлуатації антропогенних об'єктів, розташованих у надрах, але які не є природними складовими надр, до злочинності у сфері надрокористування також варто внести і незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини (ст. 298 КК України — у частині діянь, пов'язаних із проникненням до надр).

Три зазначені юридичні різновиди кримінальних практик, передбачених ст. ст. 240, 244 та 298 КК України, є основними, складають діяльнісний і функціональний базис злочинності у сфері надрокористування. Утім, остання ними не вичерпується, винятково через них не може бути пізнана як на гносеологічному рівні відрефлексованих проявів (структурно-системний аспект), так і на рівні предмету, феномену (феноменологічний аспект). Зокрема, структурно-системний ракурс аналізу злочинності у сфері надрокористування виявляє доповнену до тривидової бази кримінальних практик (ст. ст. 240, 244, 298 КК України) панораму асоціальності. Вона складається з акцесорних і супутніх злочинів.

Акцесорні кримінальні практики у сфері надрокористування є допоміжними, такими, що зумовлюють можливість або полегшують відтворення основних, базових, стимулюють їх. Вони своєю чергою репрезентовані трьома функціонально автономними групами злочинів: 1) техніко-забезпечувальними; 2) корупційними; 3) легалізаційними — легалізація (відмивання) коштів, отриманих злочинним шляхом — від вчинення основних злочинів у сфері надрокористування, а також умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом в частині.

Перші — виконують суто операціоністську функцію, пов'язані із вчиненням злочинів, передбачених ст. 263 КК України (у частині незаконного поводження з вибуховими речовинами, пристроями для підриву порід і ведення підземного добування корисних копалин), продукують здебільшого номінальні загрози громадській безпеці, а також забезпечують функціональність каналів збуту (ст. 198 КК України — придбання та збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом, ст. 201 КК України — контрабанда культурних цінностей — артефактів, вилучених із надр «чорними археологами»). Інші ж (ст. ст. 191, 368, 368-1, 369 КК України та ін.), по-перше, виявляють низку специфічних функціональних ознак злочинності у сфері надрокористування та, по-друге, забезпечують стійкість останньої, її зворотний виплив (з боку суб'єктів великого бізнесу) на політичну систему держави, зумовлюють спричинення масштабної та непоправної шкоди навколишньому природному середовищу взагалі та надрам України, зокрема.

Легалізаційні кримінальні практики у сфері надрокористування мають своєю функцією виведення з «тіні» капіталу, отриманого від вчинення основних злочинів у вказаній сфері, його інтеграцію із «прозорими», легальними компонентами фінансової системи як на внутрішньо державному, так і міжнародному рівнях. Кримінально-правова оцінка таких практик відображається здебільшого у двох складах злочинів, ознаки яких передбачені: а) ст. 209 КК країни — легалізація (відмивання) коштів, одержаних злочинним шляхом; б) ст. 209-1 КК України — умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом у частині неподання, несвоєчасного подання чи подання недостовірної інформації про фінансові операції, що відповідно до закону підлягають фінансовому моніторингу, спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади зі спеціальним статусом із питань фінансового моніторингу, якщо такі операції здійснюються суб'єктом легалізації коштів, одержаних від учинення основних злочинів у сфері надрокористування.

Корупційно-акцесорна та легалізаційно-акцесорна складові злочинності у сфері надрокористування в поєднанні із базовими кримінальними практиками проти довкілля дозволяє віднести її до комплексних міжвидових кримінальних практик. Із позицій кримінологічної таксономії вона може бути охарактеризована як різновид еколого-економічної організованої злочинності. У структурі останньої можливо виділити декілька предметно відособлених блоків: злочинність у нафтогазовому комплексі, вугільній промисловості, у галузі добування мінеральних ресурсів, дорогоцінного

(напівдорогоцінного) каміння (особливо гостро вже багато років стоїть проблема масового видобування бурштину), металів (чорних, кольорових, рідкісних, благородних, розсіяних, рідкісноземельних), неметалів (каменю-пісковику, піску формувального, мінеральної води, вогнетривкої, тугоплавкої, фарбувальної глини, крейди, нефеліну тощо). Проте, незважаючи на внутрішню предметно діяльнісну диференціацію, сутність злочинності у сфері надрокористування, разом із її екзофеноменами, залишається незмінною та виявляє себе передусім як симбіотичний, складно організований (у поєднанні мережевої та ієрархічної структур), системний рух соціальної матерії (інституційної діяльності) в еколого-економічній і дотичній до неї політичній сферах. При цьому злочинність у сфері надрокористування варто розглядати насамперед як різновид злочинності екологічної, як такого різновиду кримінальних практик, що виражає крайній ступінь природничо-правового невігластва, експансіонізм, агресивний консюмеризм.

Водночас акцесорні кримінальні практики дозволяють ширше поглянути на злочинність у сфері надрокористування, визначити ключові риси її феномену, зокрема й опосередковано — через екзофеномен. Цій же меті слугує і внесення до орбіти кримінологічного аналізу супутніх злочинів у вказаній сфері. Їхній перелік вельми широкий. До них входять і злочини проти безпеки виробництва на гірничих підприємствах; злочини проти довкілля. Наприклад, проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України), порушення правил охорони вод (ст. 242 КК України, у частині забруднення підземних вод, водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод) забруднення моря (ст. 243 КК України), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України), порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК України). Актуальність останнього наочно проявляється у випадку незаконного видобування бурштину відкритим способом, унаслідок застосування якого відбувається вимивання ґрунтів, знищення рослин.

Перелік супутніх злочинів не є вичерпним і залежить від конкретних видів, способів, місць здійснення, організації надрокористування, конкретних цілей вчинення, їхніх предметів тощо. Вони не складають безпосередньо феномену злочинності у сфері надрокористування, а є її екзофеноменами, у низці випадків можуть і не впливати на стан довкілля (наприклад, при ухиленні від оподаткування діяльності гірничого підприємства), а тому не відповідати екологічній домінанті спрямованості злочинного користу-

вання надрами. Проте необхідність наукової уваги до них виходить із потреби цілісного бачення злочинності у сфері надрокористування на противагу фрагментованому уявленню, що тягне за собою таку ж фрагментацію і неефективність кримінально-превентивної діяльності.

Таким чином, злочинність у сфері надрокористування постає системним об'єктом кримінологічного аналізу, який можливо визначити, виходячи з вузького та широкого розуміння. У вузькому значенні злочинність у сфері надрокористування є історично мінливим, масовим, відносно стійким різновидом кримінальних практик проти довкілля, що виражаються у передбаченій кримінальним законом діяльності щодо користування надрами. У широкому розумінні злочинність у сфері надрокористування бачиться як різновид еколого-економічної організованої злочинності — соціально-правовий феномен, що виражається у відносно масових, стійких інституційних, передбачених кримінальним законом, соціальних практиках щодо користування надрами та пов'язаними з ними акцесорними й супутніми формами злочинної діяльності в економічній, екологічній, політичній, безпековій сферах.

Злочини у сфері надрокористування як форми злочинної господарської діяльності вивчається в межах більш широкої категорії екологічних злочинів (англ. «environmental crime»), або «зелених злочинів» (англ. «green crime»), яку можна визначити як тип корисливої злочинної діяльності, що спричиняє шкоду навколишньому природному середовищу (англ. «environmental harm»), а також, як окремі випадки, об'єктам археологічної спадщини при втручанні у структуру надр через порушення природоохоронних та інших законів і норм. Є досить молодою галуззю кримінології, що з'явилась в другій половині двадцятого століття і розвивається переважно у полі зору екологічної юстиції (англ. «environmental justice»).

Масштаби шкоди, яку завдає злочинність у сфері надрокористування, є грандіозними. Жага до швидкого збагачення, знищення природних багатств надр спроможні породжувати локальні та міжнародні збройні конфлікти, політичну нестабільність, війни, створювати загрозу безпеці існування людства через істотну шкоду для навколишнього природнього середовища, біологічного розмаїття тощо. Із розвитком технологій, нарощуванням обсягів видобутку та втручання у структуру надр масштаб цих викликів зростає із року в рік. Один із випадків злочинів у сфері надрокористування, що спричинив тяжкі наслідки для екосистеми океанських вод Північної Америки та суттєво вплинув на перегляд категоризації екологічних злочинів в США і переведення їх зі структури легких (англ. «misdemeanor») до структури тяжких злочинів (англ. «felony»), стався в

1989 році. Тоді з вини світового нафтогазового гіганта — ExxonMobil у море з танкера компанії потрапили величезні обсяги сирої нафти. Унаслідок застосування кримінальних статей, адміністративних штрафів на суму 150 млн. доларів та стягнення збитків за спричинену шкоду біосфері океану у сумі 100 млн. доларів та місцевим жителям у сумі 900 млн. доларів, компанію було пізніше визнано винною у злочинній недбалості (англ. «reckless behavior») і через п'ять років здійснено стягнення додатково збитків цивільним позивачам у сумі 5 млрд. доларів, які майже через двадцять років після екологічної катастрофи в 2008 році було зменшено Верховним Судом США до 507 млн. доларів.

Імовірно одним із найбільш кричущих у новітній історії випадків вчинення злочинів у сфері надрокористування був катастрофічний викид нафти під час буріння компанією British Petroleum на орендованій платформі «Deepwater Horizon» у Мексиканській затоці в 2010 році, коли постраждали 28 осіб, із яких 11 загинуло. Ці події згодом у 2016 році були екранізовані у голлівудській стрічці «Deepwater Horizon»/«Глибоководний горизонт». Ліквідація викидів нафти, що розлилася на тисячі квадратних кілометрів океанської акваторії коштувала понад 4 млрд. доларів. Ця трагедія завдала істотної шкоди навколишньому природному середовищу, життю людей, різним океанським формам життя, а активна фаза припинення викидів нафти з пошкодженої свердловини тривала понад пів року.

© ***М. Максіменцев***

ЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ СПОРТУ

Відносно стійкий, історично мінливий соціально-правовий феномен, що полягає у неправомірному використанні цільового ресурсу для розвитку фізкультури та спорту, впливі на результати спортивних змагань, а також використанні соціальних інститутів фізичної культури та спорту, їхніх суб'єктів, інфраструктури та наративів для вчинення інших кримінальних правопорушень. У більш широкому розумінні — це специфічна, інституціоналізована, криміногенно самодетермінаційна форма антигуманної, деструктивної соціальної енергетики, прояв якої дискредитує фізичну культуру та спорт, зводить нанівець їхні значення для прогресивного та здорового розвитку суспільства й окремих особистостей, переводить до розряду симулятивних практик у руслі психології споживацтва та корисливості.